

ΚΥΡΙΑΚΗ ΧΡΥΣΟΥ-ΚΑΡΑΤΖΑ

Η εμπειρία της πρώτης επιτόπιας καταγραφής

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Την πρώτη εντεταλμένη λαογραφική αποστολή από την Ακαδημία Αθηνών την πραγματοποίησα στη Χίο. Αμέσως μετά την ανάθεση, η πρώτη μου ενέργεια ήταν να ενημερωθώ για τις αποστολές των προηγούμενων ερευνητών, που είχαν επισκεφτεί το νησί για τον ίδιο λόγο. Αφού κατέληξα στο ότι οι πληροφορίες που αναζητούσα έπρεπε να σχετίζονται με την κοινωνικο-οικονομική σύνθεση του νησιού, επέλεξα τις περιοχές εκείνες, που επαιζαν ή παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομία της περιοχής, τόσο στον αγροτικό, όσο και στον αστικό χώρο, αφού το συγκεκριμένο νησί χαρακτηρίζεται από έντονη αστική ανάπτυξη. Επιπλέον η Χίος είναι ένα από τα νησιά, που δέχτηκαν ένα πολύ μεγάλο αριθμό προσφύγων από τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922, γεγονός το οποίο ήθελα να δω πώς αποτυπώνεται στην καθημερινότητα των κατοίκων. Στις ημέρες μας, η διάκριση πρόσφυγα και ντόπιου δεν έχει την αρνητική φόρτιση, που είχε για αρκετές δεκαετίες μετά την καταστροφή. Αντίθετα, πολλά από τα χαρακτηριστικά, που είχαν οι πρόσφυγες, σήμερα έχουν πολιτογραφηθεί ως στοιχεία του νησιού. Κατά την παραμονή μου στο νησί συνέλεξα ένα πλούσιο εθνογραφικό υλικό, το οποίο είναι κατατεθειμένο στο Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών¹.

Λέξεις κλειδιά: Χίος, αποκριές, μαστίχα, θυμιανούσικη πέτρα, οικονομία, βιοτεχνία

1. Κ.Λ., χρο. 4547 (Θυμιάνα, Καλλιμασιά, Πιτύος, Καρδάμυλα, Βολισσός, Αρμόλια, Ομηρούπολη, Χώρα Χίου, συλλ. Κυριακή Χρυσού-Καρατζά, 1997), σχ.8°, αλλά και σε ψηφιακή μορφή, σ. 333.

Προσδιορισμός του τόπου της αποστολής

Το 1996 ήταν η πρώτη χρονιά που εργαζόμουν στο Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αποσπασμένη από τη Μέση Εκπαίδευση. Το ερευνητικό μου ενδιαφέρον ήταν εστραμμένο στις Κυκλάδες και πιο συγκεκριμένα, στη φάση εκείνη, στη Σύρο. Η προσωπική μου εμπειρία από επιτόπια έρευνα ήταν σε αρχικό στάδιο. Εκείνη τη χρονιά είχε ληφθεί απόφαση από τη Σύγκλητο της Ακαδημίας Αθηνών, οι επιτόπιες έρευνες να γίνουν σε παραμεθόριες περιοχές. Με απόφαση της Ακαδημίας μου ανατέθηκε λαογραφική αποστολή 25 ημερών στη Χίο. Αν και θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι η συγκεκριμένη αποστολή με οδηγούσε σε πεδίο, που βρισκόταν, φαινομενικά, εκτός του πλαισίου της έρευνάς μου, εν τούτοις η έρευνα στη Χίο με έφερε σε επαφή με μια περιοχή, που είχε ιδιαίτερο εμπορικό και πληθυσμιακό δεσμό με τη Σύρο, αφού το σημαντικότερο τμήμα του εμπορικού στοιχείου του νησιού μετώκησε στην Ερμούπολη, μετά την καταστροφή του 1822.

Πρώτες ενέργειες - μεθοδολογία

Ήταν η πρώτη φορά που θα έκανα εντεταλμένη λαογραφική-εθνογραφική καταγραφή². Από τις πρώτες μου ενέργειες ήταν να ενημερωθώ, από τις ήδη καταγεγραμμένες πηγές που υπήρχαν, και να προετοιμάσω τη μέθοδο, που θα ακολουθούσα για τη συλλογή των αναγκαίων πληροφοριών³.

Ξεκίνησα από τα βιβλία εισαγωγής του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, για να δω ποιες και πόσες επιτόπιες έρευνες είχαν γίνει στο νησί. Διαπίστωσα ότι στη Χίο είχαν πραγματοποιηθεί μόνο τέσσερις αποστολές εκ των οποίων η μία μουσικολογική⁴. Από τις λαογραφικές αποστολές η πρώτη είχε γί-

2. Σχετικά με τον όρο και την ιστορία του βλέπε «Εθνογραφία και πολιτισμική γνώση» στο *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική* της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 215-243.

3. Ο σχεδιασμός της όλης πορείας της μελέτης αποτελεί μια διαδικασία ιδιαίτερα σημαντική. Ο Ν. Κ. Denzin, *The Research Act. A Theoretical to Sociological Methods*, Prentice Hall, ΗΠΑ 1989, σ. 175-176, υποδεικνύει βήμα-βήμα τις διαδικασίες που πρέπει να ακολουθήσει ο ερευνητής, όπως βλ. επίσης J. P. Spradley, *The Ethnographic interview*, Holt, Rinehart and Winston, ΗΠΑ 1979, σ. 26-36, Κατά παρόμοιο τρόπο, ο D. Silverman δίνει οδηγίες για το πώς αρχίζουμε να παρατηρούμε και να καταγράφουμε, δοκιμάζοντας υποθέσεις και κωδικοποιώντας τις στη συνέχεια (D. Silverman *Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, Sage Publications, Λονδίνο 1993, σ. 36-47, Πόπη Πηγιάκη, *Εθνογραφία. Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην Κοινωνική και Παιδαγωγική έρευνα*, Γρηγόρης, Αθήνα 2004.

4. Κ.Λ. χρο 2452 (Μεστά, Πυργί, Αρμόλια, Καλαμωτή, Νένητα, Βολισσός, Χίος, Καλιμασιά, Βροντάδος συλλ. Σταύρου Καρακάση, 1962)

νει το 1937 και συμπεριλάμβανε την Κύπρο και τους Πόντιους του Πειραιά⁵ και οι άλλες δύο έγιναν το ίδιο έτος (1962) και αφορούσαν αποκλειστικά τη Χίο⁶. Επιπλέον ασχολήθηκα με τη βιβλιογραφία που υπήρχε για το νησί⁷, προκειμένου να ενημερωθώ πληρέστερα.

Στη συνέχεια στράφηκα στα ερωτηματολόγια του Γεωργίου Μέγα,⁸ του Γεωργίου Σπυριδάκη⁹ και των Στεφάνου Ημέλλου-Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη¹⁰.

5. Κ.Λ., χρο 1122 (Χίος, Κύπρο και τους Πόντιους του Πειραιά, συλλ. Βίτας Ξανθάκη, 1937).

6. Κ.Λ., χρο 2456 (Νένητα, Μεστά, Πυργί, Αρμόλια, Βολισσός, Άγιος Γάλας, συλλ. Άννας Παπαμιχαήλ, 1962) και Κ.Λ., χρο 2457 (Καλαμωτή, Πυργί, Μεστά, Λιθί, συλλ. Άννας Παπαμιχαήλ, 1962)

7. Γεώργιος Θ. Ζώρας, *Η εν έτει 1822 καταστροφή της Χίου κατά άγνωστον περιγραφή του Ολλανδού προξένου : μία ενδιαφέρουσα εξιστόρησης των τραγικών γεγονότων*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας αρ. 89, Αθήναι 1973, Philip P. Argenti, *The occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island 1346 - 1566 : described in contemporary documents and official dispatches*, At University Press, Cambridge, 1958, Philip P. Argenti, *Chios vineta or the occupation of Chios by the Turks (1566) & their administration of the island (1566-1912) : described in contemporary diplomatic reports and official dispatches* edited with an introduction, John Lane the Bodley Head, Οξφόρδη 1941, Philip P. Argenti, *The occupation of Chios by the Venetians (1694) : described in contemporary diplomatic reports and official dispatches*, John Lane the Bodley Head, Οξφόρδη 1935, Ιωάννης Δ. Χανιώτης, *Η Χίος του 1822: η συμβολή της εις την αναγέννησιν της Ελλάδος προ και κατά την επανάστασιν του 1821: προσφορά εις πνεύμα - χρήμα - αίμα*, Αθήναι : 1972-1973, Φανή Αναιρούση, Λεωνίδα Μυλωνάδης, *Ο κάμπος της Χίου: κατοικία και περιβάλλον τον καιρό της ακμής*, Ακρίτας, Αθήνα 1995, Στυλιανός Χίος, *Χιακή λαογραφία*, Φιλοτεχνικός Όμιλος Χίου Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου, Χίος 1997, Κυριάκος Πρωάκης, *Λαογραφικοί θησαυροί Θυμιανών*, Χίος 1985, Νικόλαος Μιχ. Βολάκης, *Οι Ολύμποι Χίου: ιστορία, λαογραφία, γλώσσα*, Περιηγητική Χίου, Χίος, 1982, Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις εις τας Χιακάς παραδόσεις Στ. Βίου», *Λαογραφία*, τ. Η, (Ανάπτυο), Εν Αθήναις 1921, σ. 447-487, Χαράλαμπος Θ. Μπούρας, *Χίος*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήναι 1974, Δώρα Μονιούδη – Γαβαλά, *Η πόλη της Χίου: κοινωνία, πολεοδομία, αρχιτεκτονική*, Χορηγοί: Νομαρχία Χίου, Δήμος Χίου, Αθήνα χ.χ., Κωνσταντίνος Α. Σγουρός, *Ιστορία της νήσου Χίου: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1700 μ.Χ.*, Αθήνησιν, Τύποις Πυρσού 1937, Φίλιππος Π. Αργέντης και Στίλπων Κυριακίδης, *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και περιηγηταίς: από του ογδόου μέχρι του εικοστού αιώνας*, εν Αθήναις 1946.

8. Γ.Α Μέγας, «Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας», *Ε Λ Α. τ. Α'* (1939), σ. 99-154, *Ε Λ Α. τ. Β'* (1940), σ. 118-205, *Ε Λ Α. τ. Γ'-Δ'* (1941-1942), σ. 77-195, *Ε Λ Α. τ. Ε'-ΣΤ'* (1943-1944), σ. 86-144, *Ε Λ Α. τ. Ε'* (1945-1949), σ. 3-100, Ανατύπωσις Αθήνα 1975.

9. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκης, *Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήναι 1962.

10. Στέφ. Δ' Ημέλλος. - Αικ Πολυμέρου Καμηλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος του Ελ-*

Τα στοιχεία, που άντλησα από την επεξεργασία των κειμένων και των ιστορικών μαρτυριών για τη συγκεκριμένη κοινωνία, προσπάθησα να τα ενσωματώσω στην έρευνά μου, προκειμένου να αποκατασταθεί η διαλεκτική σχέση μεταξύ παρόντος και παρελθόντος, να τοποθετηθεί χωροχρονικά η υπό μελέτη κοινωνία και να προσδιοριστούν τα πλαίσια της κοινωνικής αλλαγής¹¹. Άλλωστε, «ο τόπος, οι άνθρωποι και ο πολιτισμός είναι κοινωνικές και ιστορικές δημιουργίες που μπορούν να εξηγηθούν και όχι φυσικά γεγονότα»¹².

Άρχισα, έτσι, να σχεδιάζω τα ζητούμενά μου για αυτήν την εντεταλμένη αποστολή. Έκρινα ότι εκείνο που μ' ενδιαφέρει είναι το πώς έχει μετασχηματιστεί η κοινωνική δομή του νησιού. Ο Bourdieu, αναφερόμενος στο κοινωνικό πεδίο, το εκλαμβάνει ως ένα σύνολο δομημένων θέσεων, διαμορφωμένο ιστορικά, και, παρά το γεγονός ότι σε κάθε πεδίο οι κανόνες, τα διακυβεύματα και τα συμφέροντα είναι διαφορετικά, η διαφορά αυτή είναι ειδολογική για κάθε πεδίο¹³. Μέσα, λοιπόν, στο κοινωνικό πεδίο δρουν άτομα, που κατέχουν συγκεκριμένες έξεις, δηλαδή ιδιαίτερες γνώσεις και πεποιθήσεις, προδιαθέσεις, εσωτερικευμένα σχήματα συμπεριφοράς – η ιστορία που γίνεται σώμα. Οι έξεις αυτές –ήθη και έθιμα– είναι ιδιαίτερες για κάθε πεδίο και μαθαίνονται κατά την κοινωνικοποίηση, με αποτέλεσμα το ίδιο «το εγώ να είναι ένα υπόστρωμα έξεων»¹⁴.

Θέωρησα, λοιπόν, ότι η προσέγγιση θα είχε κοινωνικο-ιστορικό¹⁵ χαρακτήρα με δομική ανάλυση, αφού ως στόχος ετίθετο να πετύχω μία αναδόμηση του παρελθόντος, δηλ. του πολιτισμού που είχε το συγκεκριμένο νησί και, αναπόφευκτα, του τρόπου, με τον οποίο αυτός αποτυπώνεται στο παρόν, και των μορφών,

ληνικού λαού (ερωτηματολόγιο), Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, αριθ. 17, Αθήνα 1983.

11. Ε. Τουνταςάκη, «Οι γραπτές ιστορικές πηγές και η σημασία τους για την ανθρωπολογική προσέγγιση των σύνθετων κοινωνιών», στο *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα* (επιμ.) Γ. Παπαγεωργίου, Τυπώθτω, Αθήνα 1998, σ. 223-253.

12. A. Gupta και J. Ferguson, «Culture, Power, Place: Ethnography at the End of the Era», στο *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*, A. Gupta και J. Ferguson (επιμ.), Λονδίνο 1997^a, σ. 4.

13. Π. Μπουρντιέ, «Μερικές ιδιότητες πεδίων», στο Π. Μπουρντιέ: *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Στάχυ, Αθήνα 1994, σ. 63-70.

14. E. Hessel, *Καρτεσιανοί στοχασμοί*, Ροές, Αθήνα 2002 σ. 95-96.

15. Ο Δ. Λουκάτος είναι ο πρώτος που καταπιάνεται με κοινωνικά θέματα με τη στροφή που κάνει προς την αστική λαογραφία, αλλά και η Α. Κυριακίδου-Νέστορος αντλεί κάποια θέματά της από τις αφηγήσεις των Μικρασιατών, προσανατολίζοντας έτσι κάποια ενδιαφέροντά της προς την ιστορική λαογραφία, ενώ ο Μ.Γ. Μερακλής ασχολείται με κοινωνικο-ιστορικά θέματα, δηλ. με τον άνθρωπο που αστικοποιείται, με όλα τα θετικά και τα αρνητικά του.

με τις οποίες διατηρείται. Αναζητούσα, λοιπόν, μέσα από την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχική παρατήρηση στα δρώμενα της καθημερινότητάς τους, να κατανοήσω τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς και, για το λόγο αυτό, συχνά επεδίωκα την αναμνηστική αναφορά του τρόπου ζωής των πληροφορητών μου, μέσα από προσωπικά τους βιώματα αλλά και μέσα από τα ήθη και έθιμά τους. Αρχικά, λοιπόν, σε μεθοδολογικό επίπεδο τόσο της επιτόπιας έρευνας, όσο και τώρα, που χρειάστηκε να ετοιμάσω αυτό το εθνογραφικό κείμενο, η προσοχή εστιάστηκε στα ζητήματα τόσο της συλλογικής μνήμης, της συμμετοχικότητας, όσο και της εκπροσώπησης και του διαλόγου μεταξύ ερευνητή και πληροφορητή.

Επί του πεδίου, αν και, σχεδόν, κάθε άτομο θα μπορούσε να είναι πληροφορητής, οι πληροφορίες, που μπορούσε το κάθε άτομο να μου προσφέρει, διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους. Για το λόγο αυτό, έψαχνα, με μεγάλη προσοχή, να βρω σταθερούς ή «πληροφορητές-κλειδιά»¹⁶ αλλά και περιστασιακούς πληροφορητές, όπως και αυτούς, οι οποίοι παρείχαν εξειδικευμένες πληροφορίες¹⁷.

Παρ' όλα αυτά, κάθε φορά ζητούσα μ' ένα ιεραρχημένο τρόπο να συλλέξω συγκεκριμένα στοιχεία, παίρνοντας συνήθως απαντήσεις σε συγκεκριμένες και περιγραμμένες ερωτήσεις, που υπέβαλλα στους πληροφορητές μου¹⁸. Ένιωθα, όμως, ότι σ' αυτή τη σχέση κατείχα το ρόλο του κριτή ή μιας «αυθεντικότητας», που, όμως, δεν ήταν αληθινή. Με την πάροδο του χρόνου προσπάθησα να μειώσω αυτή τη στάση, που προερχόταν κυρίως από ενθουσιασμό, αμηχανία, ανασφάλεια, αγωνία, και, εν πολλοίς, απείθεια. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα σταδιακά οι πληροφορητές μου να μετατραπούν σε συνομιλητές και να εμπλακούν σε διάλογο αλλά και σε μια σχέση διαντίδρασης, σχέση από την οποία πηγάζει και προκύπτει η επιτόπια γνώση.

Γεγονός είναι ότι το αποτέλεσμα, που εισέπραττα στις συνεντεύξεις από

16. Για τα πρόσωπα κλειδιά βλέπε R. Burgess, «Sponsors, Gatekeepers, Members and Friends: Access in Educational Settings», στο W. B. Shaffir και R. A. Stebbins (επιμ.), *Experiencing Fieldwork. An inside view of Qualitative Research*, Sage Publications, ΗΠΑ 1991, σ. 47-49. Οι H.J.Rubin και I.S.Rubin αναφέρουν ότι στην αρχή όλοι φαίνονται να ξέρουν, αλλά στη συνέχεια ο ερευνητής θα καταλάβει με ποιούς μπορεί να συζητήσει ειδικά θέματα (Οι H.J.Rubin και I.S.Rubin: *Qualitative Interviewing. The art of Hearing Data*, Sage Publications, ΗΠΑ 1995, σ. 66).

17. Antony Cohen, «Informants» Στο *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*, Roy Ellen (επιμ.), Academy Press Νέα Υόρκη, Τόκιο 1984, σ. 223-229, Antony Cohen, *Self Consciousness*, Routledge, Λονδίνο, 1994

18. Erving Goffman: *Συναντήσεις. Δύο μελέτες στην κοινωνιολογία της αλληλεπίδρασης*, Αλεξανδρεία, Αθήνα 1996, σ. 62.

αρκετούς πληροφορητές, ήταν ότι επρόκειτο για μια τυπική συνέντευξη, στην οποία οι ερωτώμενοι ένιωθαν άβολα ή δεν είχαν τον πλήρη έλεγχο του ρόλου τους και έπρεπε να βρουν τρόπους διαχείρισης των εντυπώσεων που δημιουργήσαν σε μένα¹⁹.

Οι συνεντεύξεις και οι συζητήσεις με τους κατοίκους των χωριών πραγματοποιήθηκαν στο σπίτι τους αλλά και στους φυσικούς χώρους δραστηριότητάς τους, γεγονός που έκανε ιδιαίτερα σύνθετη την επιτόπια έρευνα, εξαιτίας των ποικίλων παραγόντων που επιδρούν σ' ένα χώρο, όταν υπάρχει η παρουσία και άλλων ατόμων. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου βασικό μέλημα ήταν η διατήρηση ισορροπίας στην επικοινωνία και στη διακριτικότητα απέναντι στην κοινότητα ως σύνολο,²⁰ προκειμένου να μην προκληθεί ιδιαίτερη αναστάτωση και να μην διαταραχθεί η καθημερινότητα από την επίμονη δική μου ερευνητική διάθεση. Δεν αντιμετώπισα προβλήματα άρνησης από την πλευρά των πληροφορητών, ούτε δυσκολία προσαρμογής. Οφείλω να σημειώσω ότι η Ακαδημία Αθηνών αποτελεί φορέα, που δημιουργεί προϋποθέσεις πολύ ευνοϊκές για την αποδοχή του ερευνητή από τους πληροφορητές. Όπως μου είπαν θεωρούσαν τιμή το ότι επιλέχθηκε η περιοχή τους από το Κέντρο Λαογραφίας για ερευνητική αποστολή και ένιωθαν την ανάγκη να ανταποδώσουν αυτή την τιμή με πρόθυμη εξυπηρέτηση της ερευνητικής του Κέντρου.

Βέβαια ο κανόνας είχε και τις εξαιρέσεις του. Όταν επισκέφθηκα το κτηνοτροφικό χωριό Πιτύος, ενθουσιάστηκα με τη γνωριμία παραδοσιακών οργανοπαικτών. Μετά τον πρώτο ενθουσιασμό²¹, που ούτως ή άλλως με διακρίνει, η

19. Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* : Random house, United States, 1990. Η θεωρία των ρόλων όπως παρουσιάζεται στο έργο του Goffman, μπορεί να γίνει πανίσχυρο εργαλείο για την περιγραφή των κοινωνικών σχέσεων. Πρέπει ωστόσο, να έχουμε υπόψη μας ότι οι κοινωνικές θέσεις και οι ρόλοι είναι θεωρητικές κατασκευές, αποσπασμένες από την τρέχουσα διαδικασία της κοινωνικής ζωής, και από αυτήν την άποψη είναι όροι που εμπίπτουν στο επίπεδο του «ηθικού» βλ. Thomas Hylland Eriksen, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*, Κριτική, Αθήνα 2007, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης το βιβλίο του Nigel Barley, *Ο ανυποψίαστος ανθρωπολόγος*, Αιώρα, Αθήνα 2005.

20. P. Loizos, «Εθνογραφία φιλική προς τους χρήστες; Προβλήματα μεθόδου και γραφής στην ανθρωπολογία» από το *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, (επιμ.) Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Θεόδωρος Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σ. 389-396.

21. Εδώ εντάσσεται και το φαινόμενο του «απολιτιστικού σοκ», σύμφωνα με τον όρο του K. Oberg, ο οποίος διακρίνει τέσσερα στάδια στο «πολιτισμικό σοκ»: στο πρώτο στάδιο, το οποίο ονομάζει «μήνα του μέλιτος» (honeymoon stage), ο ερευνητής διακρίνεται από ενθουσιασμό και αισιοδοξία, στο δεύτερο στάδιο, ο ερευνητής αισθάνεται όχι και τόσο φιλικά ως προς το περιβάλλον και συνιστάται η απομάκρυνση από το πεδίο έρευνας, το τρίτο

πρότασή μου να βρεθούμε σ' ένα κλειστό χώρο, προκειμένου να ηχογραφήσω κάποια τραγούδια, που εκείνοι θα επέλεγαν, αντιμετωπίστηκε με μία μεγάλη καχυποψία. Αν και δήλωσα ότι είμαι από την Ακαδημία Αθηνών, η δυσπιστία και η έμμεση άρνηση δε διαφοροποιήθηκαν. Ευθέως, χωρίς περιστροφές και δισταγμούς, μου ζήτησαν χρήματα, ισχυριζόμενοι ότι πέρασαν αρκετοί, που ηχογράφησαν παραδοσιακά τραγούδια και στη συνέχεια τα εξέδωσαν σε CD, χωρίς καν να τους αναφέρουν και, κυρίως, χωρίς να τους πληρώσουν. Δεν τους ενδιέφερε ο φορέας και δεν με εμπιστευόνταν απόλυτα. Διευκρίνισα ότι δεν επρόκειτο να πληρωθούν και, ενώ η συζήτηση όδευε προς οριστική διαφωνία, ο ένας από τους μουσικούς γυρίζει και λέει: *«ακουμπάω στο συναίσθημα εμπιστοσύνης, που μου δημιουργείς, και θα έρθουμε στο ξενοδοχείο που μένεις, για να τραγουδήσουμε»*. Παρά το γεγονός ότι δεν τους πίστεψα, δοκίμασα μεγάλη χαρά, μαζί και έκπληξη, όταν ήρθαν. Με ισοπεδωτική ειλικρίνεια, ο ένας από τους οργανοπαίχτες είπε: *«Καλά, δε μας πίστεψες, που σου είπαμε ότι θα έρθουμε»*. Συγκαταβατικά απάντησα: *«Ναι, και βέβαια σας πίστεψα»*. Η ηχογράφηση ήταν ερασιτεχνική και χωρίς καλά αποτελέσματα. Εν τούτοις, εκείνο που μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση ήταν ότι αυτοί οι τέσσερις άνθρωποι διάνυσαν μία απόσταση τριάντα χιλιομέτρων, προκειμένου να καταγραφούν και να μη «κλησμονηθούν» τα τραγούδια που ήξεραν, παρά την αμφισβήτηση που είχαν εκφράσει δύο ημέρες πριν.

Σε ό,τι αφορά στις συνεντεύξεις, εκείνο που διαπίστωσα στους αφηγητές μου είναι ότι, άλλοτε άμεσα άλλοτε έμμεσα, δίνουν νόημα στις διχοτομίες, που αφορούν στις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές της οικογένειας, μέσα από τον αναπαραστατικό μηχανισμό της αφήγησης τόσο των προσωπικών τους βιωμάτων, όσο και των κρίσεων των ατομικών και συλλογικών, αλλά και των ιστορικών εμπειριών. Αυτό συμβαίνει, άλλοτε μέσα από τις οπτικές, που αναφέρονται στον παρελθοντικό χρόνο της δράσης και καθορίζονται από «συμπαγείς» πολιτισμικές αξίες και κοινωνικές πρακτικές, και άλλοτε μέσα από την οπτική του παροντικού χρόνου της αφήγησης, που συνιστά την αξιολόγηση της ζωής και της εποχής τους σε σύγκριση με τη σύγχρονη εποχή της μετανεωτερικότητας²².

στάδιο, ο ερευνητής επανέρχεται από την προηγούμενη δυσάρεστη κατάσταση χρησιμοποιώντας χιούμορ και αυτοσαρκασμό και το τέταρτο στάδιο της προσαρμογής και αποδοχής της κουλτούρας και εκμάθησης των κανόνων της κοινωνικής συμπεριφοράς βλ. σχετικά K. Oberg, «Culture Shock: Adjustment to New Cultural Environments», *Practical Anthropology* 7 (4), (1960), σ. 177-182

22. Ρέα Κακάμπουρα, *Αφηγήσεις Ζωής*, Ατραπός, Αθήνα 2008, σ. 200.

«Τελικά η σύγκριση –και η σύγκρουση– ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν μεταβάλλεται σ' ένα από τα πιο σταθερά «μοτίβα» των διηγήσεων αυτών, κάποτε, μάλιστα, αποτελεί και τον άξονά τους», όπως τονίζει ο Μ. Μερακλής²³.

Ιστορία - μνήμη

Αν δεχτούμε ότι η συλλογική μνήμη είναι ο τόπος παραγωγής κοινά αναγνωρίσιμων νοημάτων, τότε οι συλλογικές μνήμες διαμορφώνονται στη διαδικασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και οι μορφές τους είναι, ήδη, καθοριστικό γνώρισμα της δυναμικής τους. Άλλωστε, η συλλογική μνήμη διαμορφώνεται μέσα από τις εκδηλώσεις της, οι οποίες μπορούν να αναπαριστούν γεγονότα, που συνέβησαν και που καθιστούν αυτό που ανακαλούν μέρος του παρόντος της τέλεσής τους. Έτσι, η συλλογική μνήμη διαμορφώνει διαρκώς πλαίσια υποδοχής του παρόντος. Συσχετίζει το παρελθόν με το παρόν, έχοντας στόχο να επηρεάσει την έκβασή του. Κατά μία έννοια, η συλλογική μνήμη πλάθει το μέλλον²⁴.

Τη Χώρα της Χίου αλλά και το νησί γενικότερα στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζουν δύο σαφείς χρονικές τομές. Αυτές είναι η καταστροφή του νησιού από τους Τούρκους το 1822, που ακολούθησε τη συμμετοχή των Χίων στο επαναστατικό κίνημα, και ο φονικός σεισμός του 1881, που προκάλεσε το θάνατο χιλιάδων ανθρώπων και αφάνισε τον αρχιτεκτονικό πλούτο του νησιού.

Τον 20ό αιώνα και πιο συγκεκριμένα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του

23. Μ. Μερακλής, «Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών» στο *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σ. 252.

24. Σταύρος Σταυρίδης, «Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη», *Μνήμη και Εμπειρία του χώρου*, Επιμέλεια Σταύρος Σταυρίδης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 14. Σχετικά με τη μνήμη βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, «Μνήμη και ιστοριογραφία» στο *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, (επιμ.) Ρ. Μπενβενίστε και Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ. 11-26, Θόδωρος Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της μνήμης» στο *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, όπ. σ. 27-58, L. Dumont, *Εισαγωγή σε Δύο Θεωρίες της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996, Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.) *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, Renée Hirschon, «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς» στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, σ. 327-356, M. Herzfeld, *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, Ε. Παπαταξιάρχης, «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας» στο *Περί κατασκευής, τοπικά β'*, Παναγιώτης Πούλος (επιμ.), Νήσος, Αθήνα 1996, σ. 197-216, Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης» *Πολίτης*, μέρος Α' τ. 12 (1995), σ. 26-30, μέρος Β' τ. 13 (1995), σ. 30-35, Νάντια Σερεμετάκη, *Παλιννόστηση των αισθήσεων*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1997 κ.ά.

1922, η Χίος υποδέχεται τεράστια κύματα προσφύγων, οι απόγονοι των οποίων αποτελούν ένα σεβαστό μέρος του σημερινού πληθυσμού. Η εγκατάσταση των Μικρασιατών στη Χίο δεν έγινε κάτω από ευοίωνες συνθήκες, γεγονός που από τη μεριά των προσφύγων αναφέρεται με πόνο, ενώ οι Χιώτες, με την πάροδο των χρόνων, αναγνωρίζουν τη συνεισφορά των προσφύγων στην οικονομία και στον πολιτισμό.

Όταν ξεκίνησα την έρευνα, πίστευα ότι οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στους Χιώτες και τους Μικρασιάτες έχουν εκλείψει. Σύντομα, όμως, διαπίστωσα ότι υπήρχαν διακριτές ταυτότητες, αφού, για να διαφοροποιηθούν οι μεν από τους δε και να εδραιώσουν τη δική τους ταυτότητα, κάθε φορά που μιλούσαν για σχετικά θέματα αναφέρονταν στο «εμείς οι Μικρασιάτες» ή έλεγαν «οι ντόπιοι», όταν ήθελαν να μιλήσουν για τους Χιώτες.

Η οικονομία του νησιού

Εκείνο που έκρινα αναγκαίο, προκειμένου να κατανοήσω το στόχο που είχα θέσει από την αρχή της έρευνάς μου, δηλαδή τη σύσταση της κοινωνικής δομής του χώρου, ήταν το να προσεγγίσω την οικονομική ανάπτυξη του νησιού. Η Χίος στηρίχτηκε πολύ στην πρωτογενή παραγωγή της μαστίχας, του μεταξο-βαμβάκα, των εσπεριδοειδών, του καλαμποκιού και του λαδιού, που στη συνέχεια ένα μεγάλο μέρος των παραγόμενων αυτών προϊόντων αναπτύχθηκε σε δευτερογενή και τριτογενή παραγωγή. Η μεγαλύτερη παραγωγή ήταν του μεταξιού και των βαμβακερών, που κυριάρχησε ήδη από τον 17^ο αιώνα και στη συνέχεια αναπτύχθηκε σε διεθνές επίπεδο καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Η βασική αγορά των μεταξωτών ήταν το εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι εξαγωγές τους στη δυτική Ευρώπη ήταν περιορισμένες. Η φήμη τους, όμως, ήταν σε τέτοιο βαθμό ανεπτυγμένη, που τα χιώτικα μεταξωτά εθεωρούντο καλύτερα και από αυτά της Χαλέπας και της Δαμασκού. Όλη αυτή η ανάπτυξη είχε άμεσο αντίκτυπο στην αστική κουλτούρα, που διακατέχει το νησί σε όλες του τις εκφάνσεις.

Επιπλέον, θα πρέπει, ίσως, να αναφερθεί ότι στα τέλη του 19ου αιώνα στη Χίο είχε αναπτυχθεί μια σημαντική, για την περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, ελαφρά βιομηχανία βυρσοδεψίας, αλευροποιίας και σαπωνοποιίας.

Έχοντας αυτά ως παρακαταθήκη, επέλεξα κάποια μέρη, που έπαιξαν ή παίζουν κάποιο ιδιαίτερο ρόλο στην οικονομία του νησιού.

Τα Θυμιανά, που έχουν τους ξακουστούς πετροκόπους, η Καλλιμασιά και το Βροντάδο, που είναι τα μέρη με τους περισσότερους ναυτικούς και εμπόρους και με μεγάλη παραγωγή μαστίχας, η Βολισσός και το Πιτύος, που είναι

κτηνοτροφικά και ορεινά χωριά, τα Αρμόλια, γνωστά από την ανάπτυξη της αγγειοπλαστικής, τα Ταμπάκικα, γνωστά για τα βυρσοδεψεία του νησιού, και η Χώρα της Χίου, που είναι ένα αστικό κέντρο με τριτογενή ανάπτυξη και έντονο το προσφυγικό στοιχείο.

Στον εξοπλισμό μου, εκτός των βιβλίων, που έκρινα αναγκαίο να έχω μαζί μου, περιέλαβα μαγνητόφωνο, φωτογραφική μηχανή, βιντεοκάμερα και ανάλογο υλικό καταγραφής, εξοπλισμό, που χρησιμοποιούν οι ερευνητές του Κέντρου Λαογραφίας για τις αποστολές τους τις δύο τελευταίες δεκαετίες.

Πρώτες ενέργειες και εντυπώσεις

Η όλη, εμπορική αλλά και βιομηχανική, ανάπτυξη του νησιού συνέτεινε αρκετά στην αστική όψη, που αντικρίζει κανείς, μόλις βγει από το πλοίο. Η άναρχη δόμηση οφείλεται τόσο στην έλλειψη πολεοδομικού σχεδιασμού, με αποτέλεσμα την αύξηση του δομημένου περιβάλλοντος με πλήθος πολυκατοικίες και μαγαζιά, όσο και στην απασχόληση στον αστικό χώρο, στοιχεία αρκετά γνώριμα για τα αστικά κέντρα της χώρας μας. Η αντιπαροχή, που κατάστρεψε τα μεγάλα αστικά κέντρα, με κάποια χρονική καθυστέρηση, επεκτάθηκε και στις μεγάλες πόλεις της επαρχίας. Η Χώρα της Χίου διαθέτει στο κέντρο της αρκετές πολυκατοικίες της περιόδου των δεκαετιών '60-'70 και '70-'80, που εξυπηρέτησαν όλο το φάσμα ευρύτερων μεσαίων στρωμάτων. Τα λαϊκά στρώματα ενσωματώθηκαν στη σχετική διαδικασία, κυρίως ως αγοραστές τελικών προϊόντων (διαμερισμάτων), τα οποία για διάφορους λόγους ήταν προσιτά²⁵. Απόρροια αυτού του φαινομένου είναι το τεράστιο κυκλοφοριακό πρόβλημα αλλά και το πρόβλημα του παρκαρίσματος, που υπάρχει μέσα στη Χώρα, γεγονός που το αντιμετώπισα και εγώ, όταν έφτασα στο νησί στις δύο τα μεσάνυχτα, αλλά και στη συνέχεια, καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής μου στη Χώρα.

Την επόμενη επισκέφθηκα το Νομόρχη, προκειμένου να εγκρίνει τη διεξαγωγή της έρευνας αλλά και να μου δώσει τις πρώτες κατευθυντήριες οδηγίες για τα μέρη που μ' ενδιέφεραν. Ο συντονισμός της Νομαρχίας με τους κατά τόπους φορείς ήταν πολύ μεγάλη βοήθεια για μένα, γιατί μου άνοιγε δρόμους, χωρίς όμως να συνειδητοποιώ, εκείνη τη στιγμή, το μέγεθος της προσφοράς²⁶.

25. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών - École Française d' Athènes. *Οι πόλεις. Κοινωνικός και οικονομικός Άτλας της Ελλάδας*. Τόμος 1^{ος} Οι πόλεις. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα -Βόλος 2000, σ. 29.

26. Evangelos Avdikos, «Going to the Field through Local "Authorities"» στο *Crossroads of History: Experience, Memory, Orality*. XIth International Oral History Conference, June

Επέλεξα τη Χώρα (πρωτεύουσα) ως κέντρο των εξορμήσεών μου, προκειμένου να βρίσκομαι στο κέντρο των διαδρομών, διατηρώντας, παράλληλα, επαφές με περισσότερα του ενός χωριά, σε καθημερινή βάση. Αυτό καθιστούσε πιο δημιουργικό το χρόνο μου και σεβόταν τον ελεύθερο χρόνο των πληροφορητών μου. Η χρήση ιδιωτικού αυτοκινήτου, εξαιτίας των περιορισμένων τοπικών δρομολογίων, ήταν όχι μόνον αναγκαία, αλλά επιβεβλημένη. Η επιλογή του τόπου διαμονής (ξενοδοχείο) στη Χώρα, δε μου επέτρεπε να έχω πλήρη εποπτεία του χώρου που μελετούσα, αφού ήμουν επισκέπτης για αρκετές ώρες της ημέρας και για αρκετές ημέρες, όχι όμως σε συνεχή βάση.

Από τις πρώτες μου κινήσεις ήταν να επισκεφθώ και το Διευθυντή της Βιβλιοθήκης Κοραή. Με την προσωπική του διαμεσολάβηση, μου δόθηκε η άδεια να επισκέπτομαι τα Γενικά Αρχεία σε άτακτες ώρες, εξαιτίας του ότι τον Αύγουστο το προσωπικό, το οποίο άλλωστε ήταν δύο άτομα, ήταν σε άδεια και άνοιγαν ορισμένες ημέρες και ώρες. Από εκεί εξασφάλισα ένα κατάστιχο 91 σελίδων του 1865. Έφερε τον τίτλο «εξώφυλλο πλοίου» και αναφέρεται στα έξοδα ενός εμπορικού πλοίου με την ονομασία «Κωνσταντίνος» 240 τόνων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Θυμιανά

Ξεκίνησα από τα Θυμιανά, τα οποία είναι 7 χιλιόμετρα νότια της πόλης της Χίου και υπάγονται στο Δήμο Αγίου Μηνά, μαζί με το διπλανό χωριό Νεοχώρι ή Νεχώρι. Επίνειό του θεωρείται η Αγία Ερμιόνη, όπου και βρίσκεται αλιευτικό καταφύγιο. Κοντινές παραλίες είναι ο Μέγας Λιμνιώνας και ο Καρφάς, με τις περισσότερες παραθεριστικές κατοικίες τόσο των ντόπιων όσο και των ξένων, που, συχνά, επιλέγουν την περιοχή αυτή για παραθερισμό. Τα ξενοδοχεία, τα εστιατόρια και οτιδήποτε σχετίζεται με τον τουρισμό στηρίζουν την οικονομία της περιοχής. Αναζήτησα στα Θυμιανά τους πληροφορητές, που μου προτάθηκαν από τη Νομαρχία. Γεγονός είναι ότι η προθυμία, που συνάντησα, με κατέπληξε. Σ' αυτήν την προσπάθεια πρωτοστατούσαν οι άντρες και, κυρίως, ο δάσκαλος του χωριού και οι συνταξιούχοι τεχνίτες. Αυτοί καθόριζαν μεταξύ τους τις συναντήσεις και επέλεγαν τα πρόσωπα, που θεωρούσαν ως τα πιο κατάλληλα για να αποδώσουν, με τη μεγαλύτερη παραστατικότητα, την ταυτότητα της περιοχής.

Εκείνο που διαπίστωσα είναι η έμφασή τους στην τοπικότητα, δηλαδή στην εμπειρική πρόσληψη και έκφραση της διαφορετικότητας, καθώς και στην εν-

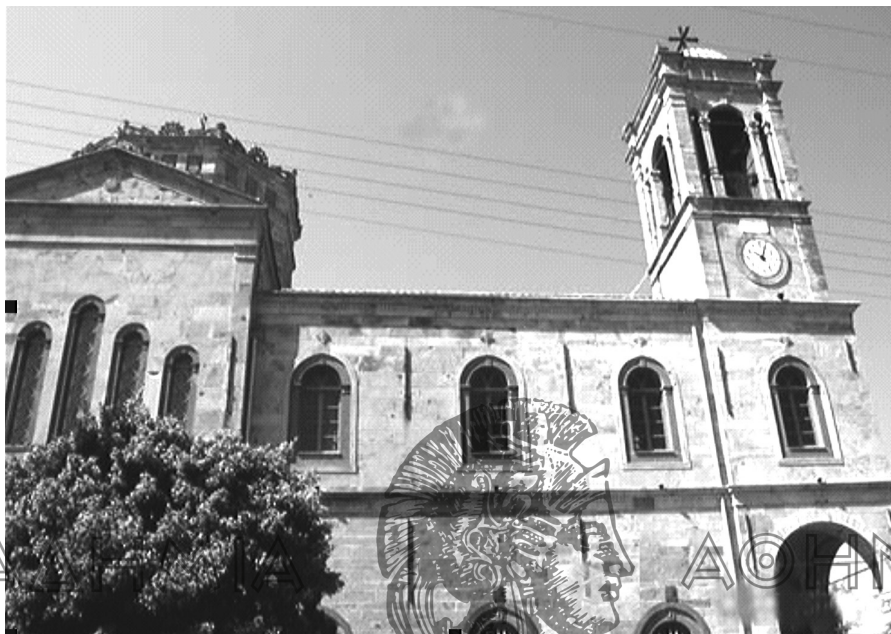
σωμάτωση του διαφέρειν, για τη διαμόρφωση της κοινωνικής οργάνωσης και λειτουργίας. Η διαφορετική πρόσληψη της διαφορετικότητας σηματοδοτείται από τα πολιτισμικά όρια, που ορίζουν οι άνθρωποι μεταξύ τους, και από την η αίσθηση του ανήκειν²⁷.

Αυτά που καθορίζουν την ταυτότητά τους είναι δύο στοιχεία. Το ένα αφορά στο επάγγελμα του πετροκόπου και το άλλο αφορά στο καρναβάλι της περιοχής.

Οι πληροφορίες, σχετικά με το επάγγελμα του πετροκόπου, ήταν ουσιαστικές και πολύ κατατοπιστικές, αφού τα Θυμιανά ανήκουν στο συγκρότημα των Καμποχώρων, αλλά είναι μόνο «κατ' ευφημισμό» καμποχώρι. Κακόγουστο προικιό της φύσης, θα έλεγε κανείς, μιας και είναι η πιο άγονη περιοχή. Από την άλλη, οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν με την πάροδο του χρόνου ότι η πέτρα συνιστούσε το βασικότερο πόρο επιβίωσης τους. Για να γίνει, όμως, αυτό χρειάστηκε τεράστια εμπειρία, που βασίστηκε στην αναγνώριση της χρησιμότητας της πέτρας ως πόρου, δηλαδή ως μέσου επιβίωσης στη ζωή (φωτ. 1). Στη συνέχεια ανακάλυψαν τα μέσα, που τιθάσευσαν τη χρησιμότητα αυτή και, τέλος, αντιλήφθηκαν πως η κοινωνική οργάνωσή τους θα επέτρεπε την εκμετάλλευσή της. Η τέχνη του πετροκόπου ήταν αξιοζήλευτη για τον καιρό της, από αυτήν ζούσαν τρεις συντεχνίες, «συνάφια»: των πετροκόπων, των πελεκάνων και των χτιστάδων. Πριν η φυσική δύναμη της ματαρούτης μπει στην υπηρεσία του πετροκόπου, η όλη εργασία του κοιμιάτος και της επεξεργασίας της πέτρας, του «πωρόλιθου» με τα ζωηρά καφεκόκκινα χρώματα, γινόταν με τα χέρια και με τα αντίστοιχα εργαλεία. Με αυτή την πέτρα κτίζονταν και διακοσμούνταν τα σπίτια, τα αρχοντικά και οι εκκλησιές όχι μόνο της Χίου αλλά και της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης και του Τσεσμέ, όπου τη μετέφεραν και στη συνέχεια έκτιζαν *θυμιανούσιοι* τεχνίτες. Το 1996 οι κάτοικοι των Θυμιανών είναι εργάτες σε οικοδομικές εργασίες, σε μικροεκμεταλλεύσεις και στο εργοστάσιο κεραμοποιίας Μίχαλου. Η βιομηχανία παρασκευής κεραμείων άρχισε να εδραιώνεται στην περίοδο της Μικρασιατικής Καταστροφής. Παρήγε τούβλα και κεραμίδες, και κάλυπτε τις ανάγκες του νησιού, καθώς και τις εξαγωγές σε άλλα μέρη, κυρίως νησιά. Παρ' όλο που η διαδικασία παραγωγής ήταν αρκετά δύσκολη, το εργοστάσιο έδωσε δουλειά σε πολλούς κατοίκους της περιοχής, σε μια περίοδο, που ήταν δύσκολη οικονομικά. Μεταπολεμικά άκμασε, όταν η Ελλάδα βρισκό-

27. A. P. Cohen, «Belonging the experience of culture» στο *Belonging: Identity and Society Organization in British Rural Cultures*, Manchester University Press, Manchester, 1982, σ. 1-17. Αναφορικά με τη σχέση ταυτότητας-τοπικότητας, βλ. Β. Νιτσιάκος «Τόπος, τοπικότητα και εθνική ταυτότητα. Η περίπτωση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας», *Εθνολογία* 4 (1995), Αθήνα, σ. 93-106.

ταν σε ανοικοδόμηση. Σήμερα τα Κεραμεία μένουν έρημα, με τα κτίσματά τους έτοιμα να καταρρεύσουν.

Θυμιάνα

Η εκκλησία του Αγίου Ευστρατίου, φτιαγμένη από τη «θυμιανούσικη» πέτρα το 1890.

Αν και οι τεχνικές στην οικοδομή έχουν εξελιχθεί αρκετά, στα σύγχρονα σπίτια η χρήση της θυμιανούσικης πέτρας είναι χαρακτηριστικό στοιχείο, που παραπέμπει στα αριστουργήματα του παρελθόντος. Οι άνθρωποι σήμερα ζουν, κυρίως, από τον τριτογενή τομέα ανάπτυξης, επενδύοντας σιγά-σιγά αλλά σταθερά στον τουρισμό, που όλο και κερδίζει έδαφος στις μέρες μας, έχοντας, όμως, ως βασικό στοιχείο προβολής της ταυτότητάς τους, τη θυμιανούσικη πέτρα.

Το άλλο τοπικό στοιχείο, για το οποίο είχα πολλές αναφορές, ήταν το καρναβάλι της περιοχής, που θεωρούν ότι είναι ένα από τα δρώμενα, που δίνουν μία ιδιαιτερότητα στην περιοχή.

Η κατασκευή του τόπου και η ταυτότητα συνδέονται άμεσα με την τελετουργία, η οποία, σύμφωνα με τον Μ. Αυγέ²⁸, συνδυάζει τις δύο έννοιες, της ετερότητας και της ταυτότητας, έννοιες που συνιστούν τους συμβολικούς δεσμούς,

28. Μ. Αυγέ, *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008.

με τους οποίους υφαίνεται ο κοινωνικός ιστός. Η τελετουργία, σύμφωνα με τον Tambiah²⁹, είναι ένα πολιτισμικά δομημένο σύστημα συμβολικής επικοινωνίας. Αποτελείται από διαμορφωμένες και διατεταγμένες ακολουθίες λέξεων και πράξεων, που εκφράζονται συχνά με διάφορα μέσα, και το περιεχόμενο και η ρύθμιση χαρακτηρίζονται από την επισημότητα, τη στερεοτυπικότητα, τη συμπίκνωση και τον πλεονασμό. Η τελετουργική πράξη είναι «επιτελεστική»³⁰ με τρεις έννοιες α) σύμφωνα με την έννοια της «επιτέλεσης», που εισήγαγε ο γλωσσολόγος Austin, βάσει της οποίας ο λόγος είναι παράλληλα και πράξη³¹, β) με την έννοια της σκηνικής επιτέλεσης, που μεταδίδεται με διάφορα μέσα και οι παριστάμενοι έχουν εμπειρία του γεγονότος και γ) με την έννοια των ενδείξεων. Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο, με πολύ διευρυμένη θεωρητική βάση, κινούνται και οι ερευνητές Yatromanolakis και Roilos, για την εγγραφή των τελετουργικών μορφών σε ευρύτερα πολιτιστικά και κοινωνικοπολιτικά συστήματα έκφρασης. Επιχειρούν, λοιπόν, οι συγκεκριμένοι ερευνητές την προσέγγιση της τελετουργίας μέσα από την εισαγωγή της έννοιας της τελετουργικής ποιητικής³².

Το καρναβάλι ως επιτέλεση –με αφετηρία τις αγροτικές τελετουργίες– παρουσιάζει ποικίλες παραλλαγές και περιλαμβάνει μια ιδιαίτερη τελετουργική γλώσσα, που συνδέεται άμεσα με το ανθρώπινο σώμα και τις διαδικασίες του. Ο πλούσιος συμβολισμός και οι παραλλαγές, που εντοπίζονται, συνδέονται με τοπικά ενδιαφέροντα και παραδόσεις και απαντούν σε πολιτικές και οικονομικές αλλαγές³³. Για την ελληνική περίπτωση συγκεκριμένα, στην υπάρχουσα βιβλιογραφία οι εορταστικές εκδηλώσεις και οι τελετουργίες, που επιτελούνται ως αναβιώσεις

29. S. J. Tambiah, *Culture, Thought and Social Action. An Anthropological Perspective*, Harvard University Press, 1985 και του R. Rappaport, *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge University Press, 1999.

30. Οι επιτελεστικές προσεγγίσεις ενδιαφέρονται για το πώς οι πολιτισμικές ιδέες ενσωματώνονται σε κοινωνικές συμπεριφορές και σε προσωπικές εμπειρίες και πώς οι συμβολικές δραστηριότητες, όπως η τελετουργία, επιτρέπουν στα άτομα να οικειοποιούνται, να τροποποιούν και να ανασχηματίζουν πολιτισμικές αξίες και ιδανικά.

31. J. L. Austin, *How to do Things with Words*, New York 1962.

32. D. Yatromanolakis και P. Roilos, «Provisionally Structured Ideas on a Heuristically Defined Concept Toward a Ritual Poetics», στο *Greek Ritual Poetics*, Harvard University Press, London 2004, σ. 3-34. Η ποιητική συνδέεται με τη σημειωτική, συμβολική και δραματική διάσταση της τελετουργίας, και χρησιμοποιείται σε σχέση με επικοινωνιακές μορφές αισθητικών τρόπων επικοινωνίας, ενώ παράλληλα εκλαμβάνεται υπό μια ευρύτερη έννοια ως η διεύρυνση της διαλογικής κατασκευής, ανατροπής, διαπραγμάτευσης και μετάδοσης νοήματος σε ένα αριθμό αλληλεπιδρώντων, κοινωνικών, πολιτισμικών και αισθητικών τομέων της ανθρώπινης εμπειρίας και έκφρασης.

33. E. Muir: *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge 1997, σ. 3

ή επιβιώσεις την προπαρασκευαστική περίοδο του Τριωδίου, που προηγείται της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, χαρακτηρίζονται ως λαϊκά δρώμενα. Τα λαϊκά δρώμενα ως ένα σημειωτικό σύστημα κοινωνικών πράξεων, που παρουσιάζουν επαναληπτικότητα, τυπικότητα, συμβολισμό, είναι δεσμευτικά και ενισχύουν το αίσθημα της κοινωνικής συνοχής και την ταυτότητα της πληθυσμιακής ομάδας³⁴.

Όλοι οι κάτοικοι μιλούσαν για το αποκριάτικο έθιμο «τη Μόστρα», το οποίο ανάγεται στο Μεσαίωνα, στην εποχή μάλιστα, που οι *θυμιανούσιοι* απέκρουσαν τους Αλγερινούς πειρατές, που λυμαίνονταν τότε τις πλούσιες περιοχές του νησιού, όπως τα Θυμιάνα, που ήταν ξακουστό χωριό για την πέτρα του. Όταν το διηγούνται, αναφέρουν ότι η τελετουργία του εθίμου επέβαλε, την τελευταία Παρασκευή, πριν το κλείσιμο του Τριωδίου, οι νεαροί του χωριού να ντύνονται Κουδουνάτοι, δηλαδή να μεταμφιέζονται. Φορούσαν παλιά ρούχα, αντρικά ή γυναικεία, έκρυβαν το πρόσωπό τους με αυτοσχέδιες προσωπίδες, τις *μουτσουναριές*, και έκαναν διάφορα νούμερα για τους θεατές. Στη συνέχεια, την Κυριακή, μαζεύονταν όλοι στο κέντρο και με την συνοδεία οργάνων χόρευαν τον ειδικό χορό, που ονομαζόταν *ταλίμι* (φωτ. 2). Ο χορός αυτός ήταν ιδιαίτερα εντυπωσιακός και αναπαριστούσε, με χορευτικές κινήσεις, τις μάχες των ντόπιων, σώμα με σώμα, με τους πειρατές. Οι Κουδουνάτοι, χωρίζονταν σε δυο ομάδες, που αντιπροσώπευαν η μια τους *Θυμιανούσιους* και η άλλη τους πειρατές, και έπειτα, έφευγε ένας από τη μια πλευρά να συναντήσει στη μέση έναν από την άλλη, κραδαίνοντας ένα μακρύ ξύλο σαν σπαθί. Η αναμέτρηση ήταν πάντα σκληρή. Χο-

34. Βλ. Β. Πούγχερ «Θεωρητικές διαστάσεις στην ερμηνεία της έννοιας του δρώμενου και του λαϊκού θεάτρου», *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου, (Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994), Α. Ροβάτσου (επιμ.), Υπουργείο Πολιτισμού - Δήμος Κομοτηνής, Αθήνα 1996, σ. 17-21. Η Κ. Κακούρη ορίζει τα λαϊκά δρώμενα ως ομαδικές μικροτελείες μαγικοδραματικού χαρακτήρα με ευετηριακό σκοπό στο Κ. Κακούρη: «Λαϊκά δρώμενα ευετηρίας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 27, Αθήνα 1952, σ. 216-228. Ο Δ. Λουκάτος στο *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978, σ. 262-263, θεωρεί ότι σημαντικό ρόλο στα παραστατικά έθιμα ευετηρίας που επιβιώνουν στο σύγχρονο αγροτικό χώρο είναι ο χορός. Η Μ. Ζωγράφου χρησιμοποιεί τον όρο «ευετηριακά λαϊκά χορευτικά δρώμενα» για τα χορευτικά συστήματα που τελούνται στο πλαίσιο μιας λιγότερο ή περισσότερο κλειστής κοινότητας και δομούνται από αυθόρμητες και αλληλοσχετιζόμενες συμβολικές χορευτικές πράξεις μαγικοθρησκευτικής σκοπιμότητας και έχουν χωρο-χρονική ημερολογιακή δέσμευση, είναι παραδοσιακά κληρονομημένα και σηματοδοτούν την ταυτότητα της ομάδας. Περισσότερα στο Μ. Ζωγράφου, «Ευετηριακά λαϊκά χορευτικά δρώμενα: μια πρώτη ανάγνωση» *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, ό.π., σ. 128. Για τη σχέση της μνήμης με τα λαϊκά δρώμενα στο Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου «Ορια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτισμικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση» *Πολίτης* Αθήνα 1995, Μέρος Β' τ. 13 (σ. 30-35).

ρεύοντας, προχωρούσαν ταυτόχρονα προς το κέντρο του χωριού, όπου έβγαζαν τις μάσκες και συνέχιζαν με το χορό «Δετό». Τοποθετούσαν τα σπαθιά στη μέση και πιασμένοι από τους ώμους χόρευαν σε κύκλο. Έπειτα, τραγουδώντας με συνοδεία οργάνων ένα πολεμικό άσμα, κατευθύνονταν προς την εκκλησιά του Αϊ Στράτη, όπου έδεναν στα κάγκελα του ναού τα χιώτικα λάβαρα και τις σημαίες. Από τη δεκαετία του 80, με πρωτοβουλία του Δήμου αλλά και των συλλόγων της περιοχής, αναβιώνει το έθιμο³⁵, το οποίο είχε σταματήσει για μερικές δεκαετίες, εμπλουτισμένο μάλιστα με νέα στοιχεία, όπως με άρματα, που σατιρίζουν την επικαιρότητα (πολιτική - κοινωνική), με ανάλογες εμφανίσεις.

Από το αποκριάτικο έθιμο της Μόστρας στα Θυμιά, ο χορός «ταλίμι», που αναπαριστά την απόκρουση των αλγερινών πειρατών, κατά την περίοδο του Μεσαίωνα.

35. «Αυτή η αναγέννηση και αναβίωση παραδοσιακών μορφών λαϊκού βίου και πολιτισμού, οι οποίες δεν ανταποκρίνονται κατά τρόπον οργανικό και ζωτικό στις ανάγκες της σύγχρονης ζωής, αλλά ασκούν, παρ' όλα αυτά, μια γοητεία σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, ονομάζεται φολκλορισμός. Το φαινόμενο του φολκλορισμού, που σημειώνει στις ημέρες μας μian αξιοσημείωτη εξάπλωση, οφείλεται στην αγάπη του ανθρώπου για το παρελθόν και στην τάση του να θέλγεται από κάθε είδους εξωτισμού.» βλ. Μιχαήλ Γ. Μερakλή, «Τι είναι ο Folklorismus» *Λαογραφία* 28 (1972), σ. 27-38 και Δημ. Λουκάτος, «Οι λαϊκές αποκριές στην Κεφαλλονιά», *Επτανησιακή Πρωτοχρονιά* 1960, σ. 147-148

Καλλιμασιά

Κάτω από τον άξονα Θυμιανά - Αι Γιώργη - Έλατα βρίσκονται τα γνωστά Μαστιχοχώρια, στα οποία ανήκει και η Καλλιμασιά. Η επίσκεψή μου διήρκεσε αρκετές ημέρες, αφού συνέπεσε με την περίοδο της συλλογής της μαστίχας, η οποία προέρχεται από το φυτό σχίνο (φωτ. 3). Η Χίος διαθέτει την παγκόσμια μοναδικότητα παραγωγής του συγκεκριμένου αυτού φυτού, το οποίο διακρίνεται σε ψιλόφυλλο ή μαυρομούτικο και πλατύφυλλο. Είχαν γίνει και παλαιότερα προσπάθειες να καλλιεργηθεί το φυτό και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, λαθραία μάλιστα και στο Ιράκ (μεγάλη αγορά μαστιχιού), αλλά καμιά δεν καρποφόρησε. Ο σχίνος κρατεί ζηλότυπα το μυστικό του από όλους μας. Το μαστίχι πήςει μόνο κάτω από τους σχίνους της Μεσημβρινής Χίου και πουθενά αλλού. Γι' αυτό παλαιότερα η νότια Χίος, την περίοδο της μαστίχας αποκοπτόταν από το υπόλοιπο νησί, ούτε επισκέπτες επιτρέπονταν, εξαιτίας του φόβου για λαθρεμπορία. Η εργασία παραγωγής του μαστιχιού χωρίζεται σε τρεις βασικές φάσεις: α) το καθάρισμα του σχίνου, β) «το κέντος», δηλ. το πλήγωμα του μαστιχόδενδρου προκειμένου να τρέξει το μαστίχι, μια εργασία, που απαιτεί τέχνη και υπομονή γ) το μάζεμα του μαστιχιού και 4) την επεξεργασία του προκειμένου να φθάσουμε στο τελικό προϊόν. Το 1938 έγινε ο αναγκαστικός νόμος 1390, με τον οποίο

Το μαστιχόδεντρο πριν από τη συλλογή του καρπού.

ιδρύθηκαν οι 20 συνεταιρισμοί μαστιχοπαραγωγών Χίου και το υπερκείμενο αυτών σωματείο, η Ένωση μαστιχοπαραγωγών Χίου. Βάσει αυτού του νόμου, οι μαστιχοπαραγωγοί είναι υποχρεωμένοι να παραδίδουν το μαστίχι στους συνεταιρισμούς και όχι σε ιδιώτη έμπορο³⁶. Η μαστίχα σήμερα παλεύει να γίνει μία κερδοφόρα επιχείρηση, αντάξια της μοναδικότητάς της και των ευεργετικών επιδράσεων που έχει σε πολλούς τομείς³⁷.

Στην Καλλιμασιά υπάρχουν, επίσης, πάρα πολλοί ναυτικοί, επάγγελμα το οποίο αποτελεί παράδοση των μετα-απελευθερωτικών χρόνων δηλ. μετά το 1912-13, αφού επί Τουρκοκρατίας αναφέρεται μόνο μία αγοροπωλησία βάρκας, μεταξύ 1660-1821. Πιθανόν, επειδή το 1909, όπως με πληροφόρησαν, η Οθωμανική αυτοκρατορία υποχρέωνε σε στρατιωτική θητεία όλους τους υπηκόους, ανεξαρτήτως θρησκευματος, πολλοί Έλληνες από τη Χίο μετανάστευσαν για να μην υποχρεωθούν σε στράτευση. Για το λόγο αυτό υπήρξε και μία τρομερή αύξηση των ναυτικών. Η Χίος, μέχρι σήμερα, διαθέτει μεγάλο αριθμό ναυτικών αλλά και εφοπλιστών, οι οποίοι προέρχονται από το συγκεκριμένο νησί και χρησιμοποιούν στα πληρώματά τους κυρίως ντόπιους.

Παραμένοντας στον ίδιο χώρο, θα πρέπει να μιλήσουμε για τη γυναικεία δραστηριότητα 50 περίπου γυναικών της περιοχής, που εφοπλίζουν συνεταιρισμό με στόχο τη διατήρηση και διάδοση της παραδοσιακής φορεσιάς, προμηθεύοντας τα Χιακά σωματεία Αττικής αλλά και το Λύκειο Ελληνίδων της Αγγλίας με παραδοσιακές ενδυμασίες (**φωτ. 4**) από όλα τα μέρη του νησιού τους. Με αυτόν τον τρόπο συνεισφέρουν και ένα, όχι ευκαταφρόνητο, ποσό στο εισόδημα της οικογένειάς τους, ενώ παράλληλα προβάλλουν και το πρότυπο της εργαζόμενης γυναίκας. Έχουν μελετήσει πολύ καλά τις διαφορές και τις ομοιότητες των περιοχών. Μερικές, μάλιστα, έχουν επισκεφθεί και το Τοπ-Καπί και έχουν άποψη για τις ομοιότητες και τις διαφορές των διαφόρων μοτίβων. Για τα άμεσα έξοδα του συνεταιρισμού φτιάχνουν μόνες τους πάνινες κούκλες με τοπικές ενδυμασίες, ανδρικές και γυναικείες, από τα διάφορα μέρη του νησιού και τις πωλούν τόσο στην Καλλιμασιά, όσο και στα καταστήματα τουριστικών ειδών του νησιού (**φωτ. 5**). Η δραστηριότητα αυτή

36. Χρίστος Μπελλές, *Το νησί μαστίχα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 166.

37. Σχετικά με την παραγωγή, διανομή και κατανάλωση της μαστίχας βλέπε Vasiliki Galani-Moutafi, «A Regionally Distinctive Product and the Construction of Place Identity: The Case of Chios Mastiha». *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research* 18(1), 2004, σ. 19-38.

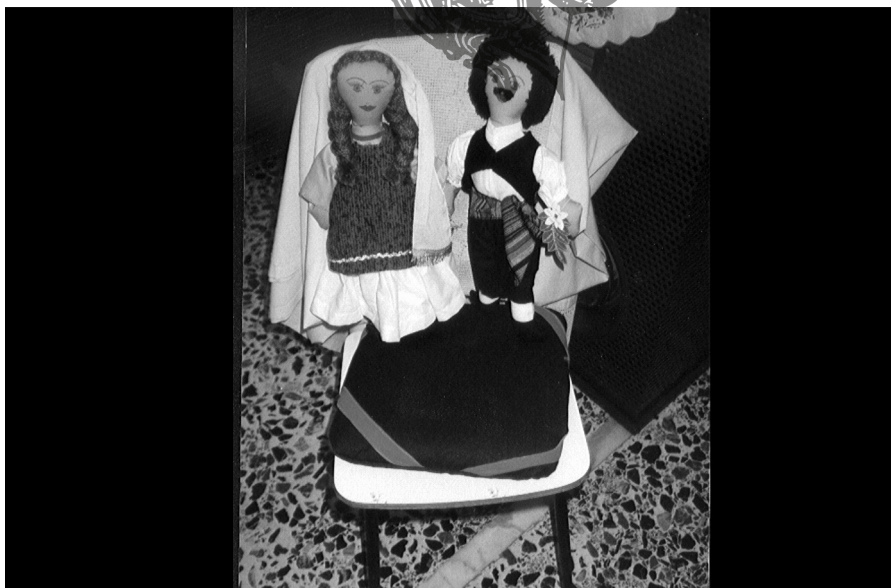
Vasiliki Galani-Moutafi, «The processing and consumption of a natural monopoly resource: Cultural dimensions of the commodification of Chios' mastiha». *EUI Working Papers, RSCAS 2007/34. Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute*, 2007, σ. 1-20.

Γυναίκα από το «Συνεταιρισμό Χειροτεχνίας Καλλιμασιάς» ντύνει δύο κορίτσια με παραδοσιακές νυφιακές φορεσιές.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Πάνινες κούκλες με παραδοσιακές ανδρικές και γυναικείες φορεσιές.

των γυναικών με παρακίνησε να δώ το πώς γυναίκες, με διαφορετικά ενδιαφέροντα, κουλτούρα, ηλικία, απόψεις, μπορούν και λειτουργούν τόσο αρμονικά μεταξύ τους. Οι γυναίκες, που συμμετέχουν στο συνεταιρισμό, ήταν όλων των ηλικιών, αφού και οι ρόλοι στο σωματείο είναι πάρα πολλοί. Οι πιο μεγάλες είναι αυτές, που ασχολούνται με τον αργαλειό αλλά και την όλη τεχνική της δημιουργίας, γεγονός που δεν τις «βγάζει» και πολύ από τις οικογενειακές τους ενασχολήσεις, αφού δουλεύουν κυρίως μέσα στο σπίτι τους και, όποτε μπορούν, έχουν τη δυνατότητα να επισκέπτονται το σύλλογο για να επικοινωνήσουν και με τα άλλα μέλη του σωματείου. Οι νεότερες κατέχουν πιο νευραλγικά κομμάτια της επιχείρησης και οι δουλειές, που τους ανατίθενται, είναι ανάλογες με τα ενδιαφέροντα τους αλλά και τις γνώσεις τους. Αυτές, που γνωρίζουν καλά τα ιστορικά δεδομένα της ενδυμασίας, είναι σε θέση να γνωρίζουν τα στοιχεία εκείνα, τα οποία διαφοροποιούν την κάθε ενδυμασία, οπότε αυτές είναι εκείνες, που κάνουν τα διάφορα ταξίδια και έχουν άποψη για τα διάφορα μοτίβα. Οι ακόμα νεότερες σε ηλικία είναι αυτές, που γνωρίζουν ηλεκτρονικό υπολογιστή και επικοινωνούν με όλο τον κόσμο, για την εμπορική διακίνηση του εμπορεύματος του σωματείου, και ενημερώνουν το σωματείο με διάφορες ειδήσεις, που τους αφορούν. Με αυτόν τον τρόπο ο σύλλογος κατορθώνει και συνενώνει όλες τις γενιές σε μία σχέση εργασίας, που στηρίζεται στη διατήρηση της μνήμης αλλά και της ταυτότητας.

Στη συνέχεια επισκέφθηκα τα Ταμπάκικα, μια περιοχή έξω από την πόλη της Χίου. Εκεί, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, άκμασαν τα βυρσοδεψεία του νησιού. Συνολικά, υπήρχαν 27 εργοστάσια, που απασχολούσαν συνολικά πάνω από 500 εργάτες. Η ανάπτυξή τους τοποθετείται μετά το 1913, χρονιά κατά την οποία εισήχθησαν σύγχρονα μηχανήματα στη διαδικασία επεξεργασίας των δερμάτων. Οι γειτονικοί ανεμόμυλοι εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των εργοστασίων, αλέθοντας τα υλικά για τη βυρσοδεψία. Τα Ταμπάκικα επεξεργάζονταν δέρματα, κυρίως βοοειδών αλλά και αιγοπροβάτων. Τα εργοστάσια άρχισαν να παρακμάζουν μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε και σταδιακά εγκαταλείφθηκαν.

Χώρα

Η Χώρα της Χίου διακρίνεται για την αστική της δομή. Στο ερώτημα «*τι είναι αστικό*»; υπάρχει πληθώρα διαθέσιμων δεικτών, όπως το μέγεθος του πληθυσμού, η πυκνότητα, ο αριθμός και το εύρος των υπηρεσιών ή των επαγγελματικών χαρακτηριστικών³⁸. Το αστικό κέντρο της Χώρας σε εκπλήσσει με την ποικιλία των μαγαζιών κατανάλωσης, κυρίως, όμως, των ειδών πολυτελείας,

38. Hall (2005), *Αστική Γεωγραφία*, Κριτική, Αθήνα.

όπως πορσελάνες, κρυστάλλινα αντικείμενα, παλιά, κυρίως, έπιπλα χειροποίητα αλλά και υφάσματα ρούχων, όπως και είδη διατροφής. Τα μαγαζιά αυτά είναι «κειμήλια», όπως τα λένε οι ίδιοι, κατάλοιπα μιας εποχής, που διακρινόταν για την μεγάλη ευμάρεια και πλούτο, αφού πολλά από αυτά τα εισήγαν από το εξωτερικό, επιδεικνύοντας, πολλές φορές κιόλας, τη μοναδικότητά τους στον ελληνικό χώρο. Στις μέρες μας, η παρουσία των μαγαζιών αυτών είναι δηλωτική μιας άλλης εποχής, που, τώρα, το μόνο που εξυπηρετούν είναι την ανάγκη των ιδιοκτητών να καλύψουν το χρόνο για συνταξιοδότηση. Η αισθητική τους βρίσκεται ανάμεσα στη Δύση και στην Ανατολή, δημιουργώντας ένα κράμα πολιτισμικό, για το οποίο σήμερα είναι περήφανοι, όχι όμως και όταν γινόταν η πρόσμειξη αυτή (1922).

Οι πρόσφυγες στη Χίο κατοικούν στο άνω τμήμα της Χώρας. Τα προσφυγικά σπίτια, σήμερα, είναι αποτέλεσμα διαφόρων προσθηκών, είτε κατά πλάτος είτε καθ' ύψος, της βασικής τους δομής, που ήταν πάρα πολύ μικρή. Ένα ή δύο δωμάτια και η κουζίνα. Όλα τα σπίτια, όμως, έχουν την αυλή τους, το μέγεθος της οποίας ποικίλλει ανάλογα με τη διάταξη του κάθε σπιτιού. Τα γεράνια, οι τριανταφυλλιές και ο βασιλικός πλαισιώνουν τον υπαίθριο διάκοσμο της αυλής, όπου κάθε απόγευμα συνηθίζουν να την επισκεπτόνται, όχι μόνο οι ιδιοκτήτες αλλά και οι γείτονες, ανάλογα με τις παρέες και το πως διαμορφώνονται αυτές.

Ο υλικός μετασχηματισμός του περιβάλλοντος («φυσικού» και «τεχνικού») είναι μόνο ένα μέρος της παραγωγής του χώρου. Ο χώρος παράγεται και μέσα από την ερμηνεία, την επιλογή κέντρων προσάχης, την επένδυση κοινωνικών αξιών. Με άλλα λόγια, παράγεται από τον τρόπο, που τον εννοεί και τον αξιοποιεί κάθε κοινωνία. Ο υλικός μετασχηματισμός, άλλωστε, κινείται από μια αντίστοιχη προϋπόθεση: η μορφοποίηση στόχων παρέμβασης από φορείς ή άτομα αποτελεί ήδη μια διαδικασία επιλογής, εστίασης και ανάδειξης ορισμένων πλευρών του χώρου και, μ' αυτή την έννοια, βασίζεται σε μια κοινωνική ερμηνεία του³⁹. Ο χώρος, γενικά, δεν αποτελεί άθροισμα υλικών δεδομένων, που εμποδίζουν ή διευκολύνουν κάποιες κοινωνικές δραστηριότητες.

Ζούσαν και εξακολουθούν, εν πολλοίς, ακόμα να ζουν μαζί, ο ένας κοντά στον άλλο, διατηρώντας ζωντανό και κυρίαρχο το παρελθόν, επιτρέποντας σε αυτό συνειδητά να τους ορίζει, επίμονα αρνούμενοι να ξεχάσουν και να αλλάξουν ζωή⁴⁰. Μόλις επικοινωνήσεις μαζί τους, καταλαβαίνεις ότι δεν είναι Χιώτες από τους όρους που χρησιμοποιούν: «εμείς είμαστε πρόσφυγες», «είμαστε Μικρασιάτες». Αυτό δεν το ακούς μόνο από τους ανθρώπους, που επέζησαν

39. Σταύρος Σταυρίδης (1990), *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*, Κάλβος, Αθήνα.

40. Άννα Λυδάκη (2001), *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα.

της καταστροφής, αλλά και από τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους. Το κίνητρο του αυτοχαρακτηρισμού είναι σαφές: θέλουν να ξεχωρίζουν από τους ντόπιους Έλληνες και απαιτούν αναγνώριση, όχι, όμως, ως ένδειξη σεβασμού και συγκαταβατικότητας⁴¹. Άλλωστε ο όρος πρόσφυγας δηλώνει έναν ιδιαίτερο τρόπο μετανάστευσης δηλ. την αναγκαστική φυγή από την πατρική γη. Αφού, λοιπόν, το γεγονός της καταστροφής έχει συμβεί πριν από εβδομήντα πέντε χρόνια, είναι φανερό ότι η διατήρηση του όρου επί δεκαετίες εκφράζει την, επί πολλά χρόνια, περιθωριακή και μειονεκτική τους θέση μέσα στην ελληνική κοινωνία. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον για τις έρευνες γύρω από τον «εθνοτισμό» και την «εθνοτική ταυτότητα»⁴².

Η αλληλοεπίδραση, όμως, είναι πολύ εμφανής και στις γεύσεις, που πολλές από αυτές σήμερα καταγράφονται ως χιώτικες, ενώ η προέλευσή τους είναι μικρασιατική, όπως τα γλυκά του κουταλιού αλλά και τα λουκούμια. Για παράδειγμα, βρήκα λουκουμοποιείο, που λειτουργεί από τη δεκαετία του '30. Έτσι, ενώ τα συριανά λουκούμια θεωρούνται πανελληνίως τα καλύτερα, η τεχνική της παρασκευής τους ήταν από τη Μ. Ασία και την Κωνσταντινούπολη και τα έφεραν στη Σύρο και, αργότερα, στην Αθήνα⁴³, οι πρώτοι πρόσφυγες από τη Χίο το 1822, κυρίως, όμως, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Τα λουκούμια ήταν το μόνο προσιτό γλυκό στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, που το προμηθευόνταν μέσω του εμπορίου και προσφερόταν σε όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις. Μέχρι το 1996 επιβίωνε εργαστήριο που έφτιαχνε λουκούμια⁴⁴.

Για τη Χώρα της Χίου, την Ερμούπολη και άλλες συναφείς πόλεις ένα από τα στοιχεία, που αποδεικνύουν την ιστορικότητά τους, είναι και οι παλιές βιοτεχνίες που υπάρχουν στο χώρο. Όταν, μάλιστα, αυτές αφορούν είδη πολυτελείας,

41. Τ. Ταϊήλορ, *Πολυπολιτισμικότητα. Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Πόλις, Αθήνα 1999, σ. 81 και 124-131.

42. Renée Hirschon, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής, η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2004, σ. 40-42.

43. Δήμητρα Πικραμένου – Βάρφη, *Ο Σπυρίδων Παυλίδης και το «γλυκισματοποιείον» του. Τα πρώτα χρόνια της πρώτης ελληνικής βιομηχανίας*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1991, σ. 79. Από το 1861, υπάρχουν στην αγορά λουκούμια, που παρασκευάζονται στο γλυκισματοποιείο του Σπυρίδωνα Παυλίδη, της ιδίας σ. 99 Στην έκθεση των Ολυμπίων του 1870, ο Σπυρίδων Παυλίδης και ο Ν. Σταματελάκης από τη Σύρο μοιράστηκαν τη διάκριση του αργυρού νομισματοδότημου β' τάξεως, για την εξαιρετική ποιότητα των προϊόντων που παρασκεύαζαν.

44. Κατερίνα Κορρέ – Ευδοκία Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003, σ. 181-189, Κώστας Πρέκας, *Γεύσεις Συριανού σπιτιού*, Σύρος 2001, σ. 21 και 22.

γεγονός που από μόνο του αναδεικνύει την αστική προέλευση μιας περιοχής. Έτσι, ανακάλυψα άλλη μια βιοτεχνία, που υπάρχει στη Χώρα και μου κίνησε το ενδιαφέρον να μάθω με ποιον τρόπο ήρθε στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα στη Χίο, και είναι αυτή του παγωτού. Οι γονείς του 48χρονου, τότε, πληροφορητή μου ζούσαν στην Τραπεζούντα, στη Μαύρη Θάλασσα. Το 1927 ήρθαν στην Ελλάδα, φέρνοντας, αυτοί και η οικογένεια Δεληολάνη, την τέχνη του παγωτού, άγνωστη ως τότε στην Αθήνα. Ο Δεληολάνης έμεινε στην Αθήνα και μαζί με τον Παπασπύρου πολύ σύντομα παρείχαν στην κατανάλωση, βιομηχανικά, το γλύκισμα αυτό, ενώ ο πατέρας του πληροφορητή μου, αφού άνοιξε για ένα χρόνο μαγαζί στην Αθήνα, και συγκεκριμένα στη Χαριλάου Τρικούπη 27, στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Χίο, μαζί με την οικογένεια της μητέρας του Τσιροζίδη, που έφτιαχνε τα πλεκτά, λόγω των εμπορικών επαφών. Στη Χίο πρωτοεισήγαγε το είδος αυτού του γλυκίσματος και δημιούργησε την πρώτη βιοτεχνία παγωτού με την ονομασία «Κρόνος» «κατ' αναλογία προς τον πλανήτη», όπως μου είπε ο ίδιος. Για να έχουν μεγαλύτερη κατανάλωση τα παγωτά χρησιμοποιούσαν τα καροτσάκια δηλ. ποδήλατα, τρίκυκλα, μια ρόδα πίσω και δύο μπροστά. Στην αρχή, που δεν υπήρχαν τα χωνάκια, χρησιμοποιούσαν τις λεγόμενες τυριτόμπες, δηλ. μία μπάλα παγωτό ανάμεσα σε δύο απλά χαρτιά, που λέγονταν σεληνόα = ψιλόχαρτο. Περιφέρονταν, λοιπόν, στα σημεία που μαζεύονταν ο κόσμος για τη βόλτα δηλ. στην παραλία, στη Μπέλλα Βίστα. Οι παγωτατζήδες πρέπει να ξεκίνησαν τη δεκαετία του '30 και σταμάτησαν περίπου το '65, με μια αγορανομική διάταξη που καταργούσε τα καροτσάκια, στην ουσία το χύμα παγωτό στο δρόμο. Με την είσοδο των βιομηχανοποιημένων παγωτών ΕΒΓΑ, ΔΕΛΤΑ, ΑΛΓΙΔΑ, μετά το 1965, εξαφανίστηκαν οι πλανόδιοι πωλητές, ενώ παραμένει μέχρι σήμερα η βιοτεχνία παγωτού ο ΚΡΟΝΟΣ και θεωρείται ένα από τα γλυκίσματα, που πρέπει να δοκιμάσεις, όταν επισκεφθείς το νησί.

Η χώρα της Χίου, λόγω του εμπορίου και της ναυτιλίας, είχε πάντα οικονομική άνεση, οπότε η κατανάλωση των γλυκών, και πιο συγκεκριμένα του παγωτού, ήταν αρκετά συχνή σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού.

Σήμερα η χώρα του νησιού, όπως και οι περισσότερες ελληνικές πόλεις, παρουσιάζει χαμηλό βαθμό εξειδίκευσης, τόσο σε σχέση με την ανάπτυξη δραστηριότητας σε συγκεκριμένους κλάδους του δευτερογενούς τομέα, όσο και σε σχέση με τη γενικότερη οικονομική τους δραστηριότητα.

Συμπεράσματα

Σε σχέση με το αντικείμενο της έρευνας, οι στόχοι, τους οποίους έθεσα στην αρχή, ήταν πολύ θεωρητικοί και γενικοί.

Οι επιλογές σε χωριά προορισμού ήταν πολλές, με τη σκέψη ότι στόχος της αποστολής είναι η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερου ποικίλου λαογραφικού υλικού.

Το γεγονός ότι διέμενα στη Χώρα μου έδινε τη δυνατότητα της ευρύτερης επικοινωνίας, αλλά αδυνάτιζε τις σχέσεις μου με τον κόσμο. Η χωροταξική πολυδιάσπαση, που είχα επιλέξει, δεν ευνοούσε την ένταξη σ' ένα μέρος ή σε μία συστάδα χωριών με ομοιογενή χαρακτηριστικά, τα οποία να αναλύσω. Αντίθετα, συγκέντρωσα τις πληροφορίες μου ανάλογα με το κυριαρχούν στοιχείο κάθε περιοχής.

Επιπλέον, ο χρόνος των είκοσι πέντε ημερών δεν ήταν αρκετός για να αναπτυχθούν σχέσεις εμπιστοσύνης, πέραν των τυπικών, οπότε και οι πληροφορίες, που αποσπούσα, δεν ήταν δυνατόν να ξεπεράσουν το στάδιο των αναμενόμενων. Σίγουρα, δεν θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι το σύνολο της συλλογής υλικού μου στηρίχθηκε σε συμμετοχική παρατήρηση, αφού αρκετό από αυτό δεν συνέπιπτε με τη χρονική περίοδο της αποστολής μου. Υπήρχε, όμως, σημαντική, άμεση και συμμετοχική παρατήρηση σε θέματα της καθημερινής τους ζωής.

Εκ των υστέρων θα έλεγα ότι πολλές φορές ήμουν αρκετά παρεμβατική, καθώς κινήθηκα με βάση τα ερωτηματολόγια. Σαφώςτατα, η προσπάθεια που έκανα, να αποσπάσω απαντήσεις σε κάποια στερεότυπα ερωτήματα, δεν ακούσε, γιατί δεν άφηνα τη συζήτηση να κατευθυνθεί εκεί που με οδηγούσε το συναίσθημα του πληροφορητή μου. Όταν άκουσα τις κασέτες, στην απομαγνητοφώνηση, διαπίστωσα ότι συχνά διέκοπτα τον ομιλητή, όταν αισθανόμουν ότι μεταβιβάζει το κέντρο βάρους της ομιλίας του σε κάτι διαφορετικό, εντελώς προσωπικό, ή σε κάτι που κινείται έξω από τα προβλεπόμενα της παρατήρησής μου. Αντίθετα, από τη μεριά των πληροφορητών μου υπήρχε η ασίγηστη επιθυμία, να καταγραφούν όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία του λαϊκού τους πολιτισμού, μέσα από το φόβο να μη «λησμονηθούν», όπως οι ίδιοι είπαν. Για το λόγο αυτό, προσπάθησαν, συντονισμένα και συλλογικά, «να δώσουμε όσο πιο παραστατικά γίνεται τη ζωή πουέρασε και την αναπολούμε, γιατί αυτή μας τρέφει μέχρι σήμερα».

Διαπίστωσα μεγάλη δυσκολία να αποφασίσω το τί είναι σημαντικό και τί όχι, σε σχέση με τις εμπειρίες τις οποίες προσελάμβανα. Το αισθητήριό μου, σχετικά με τη μορφή και το σχήμα, που θα είχαν τα παρατηρούμενα κοινωνικά συμβάντα, ήταν περιορισμένο. Η περιπτωσιολογική έρευνα που διεξήχθη αποτελεί, ωστόσο, εργαλείο μεθοδολογικής προσέγγισης.

Παρ' όλα αυτά, εκείνο το οποίο διέκρινε την έρευνά μου, ήταν η χαρά και η διάθεση με τις οποίες τη διενεργούσα, γεγονός που το εισέπρατταν οι άνθρωποι, με τους οποίους ερχόμουν σε επαφή. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ουσιαστική

αλληλεπίδρασή μου με τα μέλη της κοινωνίας, ώστε να αποδοθούν, σε σημαντικό βαθμό «εκ βαθέων» και αβίαστα, κάποια στοιχεία της κοινωνικής δομής που χρωμάτισαν περισσότερο το ληφθέν υλικό. Στην πορεία της έρευνας, όταν κατάφερα να απελευθερωθώ από την αγωνία για το αποτέλεσμα της, διαπίστωσα ότι μεγαλύτερη αξία και σημασία έχουν κουβέντες κοινότυπες, φυσικές, καθημερινές, που μπορεί να μην είναι όλες αλήθεια, αλλά αποτυπώνουν την εικόνα που θα ήθελε να κατείχε ο συνομιλητής μου.

Κλείνοντας, θα έλεγα ότι η δημοσίευση αυτή προσπαθεί να αναδείξει το ξεκίνημα εθνογραφικής καταγραφής ενός λαογράφου, που τολμά να παρουσιάζει όλες τις αδυναμίες και τις ελλείψεις που μπορεί να έχει, χωρίς να ωραιοποιεί το πλαίσιο διαπραγμάτευσης τόσο ως προς τις επιστημονικές αναζητήσεις, όσο και ως προς τους όρους διεξαγωγής της συλλογής του εθνογραφικού υλικού.

Αν και όλες οι θεωρητικές αναφορές κάνουν λόγο για παραμονή στον υπό έρευνα χώρο τουλάχιστον ένα έτος, πιστεύω ότι και η έρευνα που γίνεται, για ένα περίπου μήνα, αλλά σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, για κάποια χρόνια, μπορεί να αποδώσει σημαντικά αποτελέσματα σε ό τι αφορά στην ποιοτική προσέγγιση του υπό μελέτη αντικειμένου, αρκεί, όμως, ο ερευνητής να έχει συγκριμενοποιήσει τόσο το είδος της έρευνας, όσο και το χώρο.

Σε σχέση με τις περιοχές που μελέτησα, αυτό που διαπίστωσα, ήταν το φαινόμενο της συρρίκνωσης του αγροτικού χώρου, που στις τελευταίες δεκαετίες γίνεται ορατό όλο και περισσότερο και που συνοδεύεται από βαθιές και, κατά τα φαινόμενα, αναπότρεπτες αλλαγές. Οι αλλαγές αυτές αφορούν σε όλο το φάσμα της κοινωνίας, της οικονομίας και του πολιτισμού του χώρου. Κοινωνικές και οικονομικές δομές αιώνων, πληθυσμιακές συνθέσεις και χαρακτηριστικά της απασχόλησης, παραδεδομένες συλλογικότητες και αυτονόητες αξίες, συμπεριφορές, νοοτροπίες και πρότυπα, δεδομένες ταξινομήσεις και δίπολα ανατρέπονται και δίνουν τη θέση τους ή αναδιαμορφώνονται σε νέα μορφώματα, που συνθέτουν ή προοιωνίζουν μια νέα πραγματικότητα. Το εμπόριο, η οικοδομή και οι υπηρεσίες, υγειονομικού και δημόσιου χαρακτήρα, κυριαρχούν, μιας και ο τουρισμός έχει διεισδύσει δυναμικά στην οικονομία του νησιού. Ο αγροτικός χώρος δεν είναι πια αυτός που ήταν, ως μια ενότητα κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική, στην οποία κυρίαρχος φορέας είναι ο αγρότης καλλιεργητής της γης ή ο κτηνοτρόφος και ο τρόπος ζωής του. Μια νέα έννοια, και, υπό μία οπτική, ένα νέο κοινωνικό και οικονομικό υποκείμενο και υποκείμενο πολιτικής αναδύεται, μέσα από τις αλλαγές και την εξέλιξη, ως ο καινούργιος φορέας ή χώρος αναφοράς της περιφέρειας και αυτός είναι η Ύπαιθρος Χώρα, η οποία περιλαμβάνει, ως μικρό τμήμα της, και τον, υπό στενή έννοια, αγροτικό χώρο.

Βιβλιογραφία

- Argenti Philip P. (1935), *The occupation of Chios by the Venetians (1694): described in contemporary diplomatic reports and official dispatches*, John Lane the Bodley Head, Οξφόρδη.
- Argenti Philip P. (1941), *Chios vincta or the occupation of Chios by the Turks (1566) & their administration of the island (1566-1912): described in contemporary diplomatic reports and official dispatches / edited with an introduction*, John Lane the Bodley Head, Οξφόρδη.
- Argenti Philip P. (1958), *The occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island 1346 - 1566: described in contemporary documents and official dispatches*, At University Press, Cambridge.
- Augé M. (2008), *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Barley Nigel (2005), *Ο ανυποψίαστος ανθρωπολόγος*, Αιώρα, Αθήνα.
- Burgess R. (1991), «Sponsors, Gatekeepers, Members and Friends: Access in Educational Settings», στο *Experiencing Fieldwork. An inside view of Qualitative Research*, (επιμ.) W. B. Shaffir και R. A. Stebbins, Sage Publications, ΗΠΑ.
- Cohen A. P. (1982), «Belonging the experience of culture» στο *Belonging: Identity and Society Organization in British Rural Cultures*, Manchester University Press, Manchester, σ. 1-17.
- Cohen A. P. (1984), «Informants» Στο *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*, (επιμ.) Roy Ellen, New York, Τόκιο: Academy Press, σ. 223-229.
- Cohen A. P. (1994), *Self Consciousness*, Routledge, Λονδίνο.
- Cupta A. και Ferguson J. (1997^a), «Culture, Power, Place: Ethnography at the End of the Era», στο A. Cupta και J. Ferguson (επιμ.), *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*, Duke University Press, Λονδίνο, σ. 1-29.
- Denzin N. K (1989), *The Research Act. A Theoretical to Sociological Methods*, Prentice Hall, ΗΠΑ.
- Dumont L. (1996), *Εισαγωγή σε Δύο Θεωρίες της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Eriksen Thomas Hylland (2007), *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*, Κριτική, Αθήνα.
- Galani-Moutafi Vasiliki (2004), «A Regionally Distinctive Product and the Construction of Place Identity: The Case of Chios Mastiha». *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research* 18(1), σ. 19-38.
- Galani-Moutafi Vasiliki (2007), «The processing and consumption of a natural monopoly resource: Cultural dimensions of the commodification of Chios' mastiha». *EUI Working Papers, RSCAS 2007/34. Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute*, σ. 1-20.
- Goffman Erving (1990), *The Presentation of Self in Everyday Life* : Random house, United States.
- Goffman Erving (1996), *Συναντήσεις. Δύο μελέτες στην κοινωνιολογία της αλληλεπίδρασης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

- Hall Tim (2005), *Αστική Γεωγραφία*, Κριτική, Αθήνα.
- Herzfeld M. (1998), *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Hirschon Renée (1993), «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς» στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 327-356.
- Hirschon Renée (2004), *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής, η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
- Hussel E. (2002), *Καρτεσιανοί στοχασμοί*, Ροές, Αθήνα.
- Loizos P. (1998), «Εθνογραφία φιλική προς τους χρήστες; Προβλήματα μεθόδου και γραφής στην ανθρωπολογία» από το *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, (επιμ.) Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Θεόδωρος Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 373-403.
- Oberg K. (1960), «Culture Shock: Adjustment to New Cultural Environments», *Practical Anthropology* 7 (4), σ. 177-182.
- Rappaport R. (1999), *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, University Press, Cambridge
- Rubin H.J. και Rubin I.S. (1995), *Qualitative Interviewing. The art of Hearing Data*, Sage Publications, ΗΠΑ.
- Silverman D. (1993), *Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, Sage Publications, Λονδίνο.
- Spradley J. P. (1979), *The Ethnographic interview*, Holt, Rinehart and Winston, ΗΠΑ.
- Tambiah S. J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An Anthropological Perspective*, University Press, Harvard.
- Yatromanolakis D. και Roilos P. (2004), «Provisionally Structured Ideas on a Heuristically Defined Concept Toward a Ritual Poetics», στο *Greek Ritual Poetics*, Harvard University Press, London, σ. 3-34.
- Αναϊρούση Φανή, Μυλωνάδης Λεωνίδας (1995), *Ο κάμπος της Χίου: κατοικία και περιβάλλον τον καιρό της ακμής*, Ακρίτας, Αθήνα.
- Αργέντης Φίλιππος Π. και Κυριακίδης Στίλπων (1946), *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και περιηγηταίς: από τον ογδόο μέχρι του εικοστού αιώνας*, εν Αθήναις.
- Βολάκης Νικόλαος Μιχ. (1982), *Οι Ολύμπιοι Χίου: ιστορία, λαογραφία, γλώσσα*, Περιηγητική Χίου, Χίος.
- Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα (1999), «Εθνογραφία και πολιτισμική γνώση», στο *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 215-243.
- Ζώρας Γεώργιος Θ. (1973), *Η εν έτει 1822 καταστροφή της Χίου κατά άγνωστον περιγραφή του Ολλανδού προξένου : μία ενδιαφέρουσα εξιστόρηση των τραγικών γεγονότων*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας αρ. 89, Αθήναι.
- Ήμελλος Στέφ. Δ. - Πολυμέρου Καμηλάκη Αικ. (1983), *Παραδοσιακός υλικός βίος του Ελληνικού λαού (ερωτηματολόγιο)*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνων Ελληνικής Λαογραφίας, αριθ. 17, Αθήνα.
- Κακάμπουρα Ρέα (2008), *Αφηγήσεις Ζωής*, Ατραπός, Αθήνα.
- Κορρέ Κατερίνα -Ολυμπίτου Ευδοκία (2003), *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα.
- Κυριακίδης Στίλπων Π. (1921), «Παρατηρήσεις εις τας Χιακάς παραδόσεις Στ. Βίου», *Λαογραφία*, τ. Η, (Ανάτυπο), Εν Αθήναις, σ. 447-487.

- Λυδάκη Άννα (2001), *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Μέγας Γ.Α (1975), «Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας», *ΕΛΛ. τ. Α΄* (1939), σ. 99-154, *ΕΛΛ. τ. Β΄* (1940), σ. 118-205, *ΕΛΛ. τ. Γ΄-Δ΄* (1941-1942), σ. 77-195, *ΕΛΛ. τ. Ε΄-ΣΤ΄* (1943-1944), σ. 86-144, *ΕΛΛ. τ. Ε΄* (1945-1949), σ. 3-100, Ανατύπωσης Αθήνα.
- Μερακλής Μιχαήλ Γ. (1972), «Τι είναι ο Folklorismus» *Λαογραφία* 28, σ. 27-38.
- Μερακλής Μ. (1993), «Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών» στο *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, σ. 247-255.
- Μονιούδη – Γαβαλά Δώρα (χ.χ), *Η πόλη της Χίου: κοινωνία, πολεοδομία, αρχιτεκτονική*, Χορηγοί: Νομαρχία Χίου, Δήμος Χίου, Αθήνα.
- Μπελλές Χρίστος (2006), *Το νησί μαστίχα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μπενβενίστε Ρίκα (1999), «Μνήμη και ιστοριογραφία» στο *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, (επιμ.) Ρ. Μπενβενίστε και Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 11-26.
- Μπούρας Χαράλαμπος Θ. (1974), *Χίος*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.
- Μπουρντιέ Π. (1994), «Μερικές ιδιότητες πεδίων», στο Π. Μπουρντιέ: *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Στάχυ, Αθήνα, σ. 63-70.
- Νιτσιάκος Β. (1995), «Τόπος, τοπικότητα και εθνική ταυτότητα. Η περίπτωση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας», *Εθνολογία* 4, σ. 93-106.
- Παπαταξιάρχης Ε. (1996), «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας» στο *Περί κατασκευής, τοπικά β΄*, (επιμ.) Παναγιώτης Πούλος, Νήσος, Αθήνα, σ. 197-216.
- Παραδέλλης Θόδωρος (1999), «Ανθρωπολογία της μνήμης» στο *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, (επιμ.) Ρ. Μπενβενίστε και Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 27-58.
- Πηγάκη Πόπη (2004), *Εθνογραφία. Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην Κοινωνική και Παιδαγωγική έρευνα*, Γρηγόρης, Αθήνα.
- Πικραμένου – Βάρφη Δήμητρα (1991), *Ο Σπυρίδων Παυλίδης και το «γλυκισματοποιείον» του. Τα πρώτα χρόνια της πρώτης ελληνικής βιομηχανίας*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα.
- Πούχχερ Β. (1996) «Θεωρητικές διαστάσεις στην ερμηνεία της έννοιας του δρώμενου και του λαϊκού θεάτρου», *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, (Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994), (επιμ.) Α. Ροβάτσου, Υπουργείο Πολιτισμού - Δήμος Κομοτηνής, Αθήνα, σ. 17-21.
- Πρωάκης Κυριάκος (1985), *Λαογραφικοί θησαυροί Θυμαίων, Χίος*.
- Σγουρός Κωνσταντίνος Α. (1937), *Ιστορία της νήσου Χίου: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1700 μ.Χ.*, Τύποις Πυρσού, Αθήνησιν.
- Σερεμετάκη Νάντια (1997), *Παλιννόστηση των αισθήσεων*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- Σκουτέρη-Διδασκάλου Ε. (1995), «Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης» *Πολίτης*, μέρος Α΄ τ. 12, σ. 26-30, μέρος Β΄ τ. 13 σ. 30-35.
- Σπυριδάκης Γεωργ. Κ. (1962), *Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα.
- Σταυρίδης Σταύρος (1990), *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*, Κάλβος, Αθήνα.
- Σταυρίδης Σταύρος (2006), «Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη», *Μνήμη και Εμπειρία του χώρου*, (επιμ.) Σταύρος Σταυρίδης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 13-41.
- Ταίηλορ Τ. (1999), *Πολυπολιτισμικότητα. Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Πόλις, Αθήνα.

- Τουνταςάκη Ε. (1998), «Οι γραπτές ιστορικές πηγές και η σημασία τους για την ανθρωπολογική προσέγγιση των σύνθετων κοινωνιών», στο *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα* (επιμ.) Γ. Παπαγεωργίου, Τυπωθήτω, Αθήνα, σ. 223-253.
- Χανιώτης Ιωάννης Δ. (1972-1973), *Η Χίος του 1822: η συμβολή της εις την αναγέννησιν της Ελλάδος προ και κατά την επανάστασιν του 1821: προσφορά εις πνεύμα - χρήμα - αίμα*, Αθήναι.
- Χίος Στυλιανός (1997), *Χιακή λαογραφία*, Φιλοτεχνικός Όμιλος Χίου Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου, Χίος.

Χειρόγραφα

- Κ.Λ., χφο 1122/ 1937 (Χίος, Κύπρο και τους Πόντιους του Πειραιά, συλλ. Βίτας Ξανθάκη).
- Κ.Λ., χφο 2452/ 1962 (Μεστά, Πυργί, Αρμόλια, Καλαμωτή, Νένητα, Βολισσός, Χίος, Καλλιμασιά, Βροντάδος συλλ. Σταύρου Καρακάση).
- Κ.Λ., χφο 2456/ 1962 (Νένητα, Μεστά, Πυργί, Αρμόλια, Βολισσός, Άγιος Γάλας, συλλ. Άννας Παπαμιχαήλ).
- Κ.Λ., χφο 2457/1962 (Καλαμωτή, Πυργί, Μεστά, Λιθί, συλλ. Άννας Παπαμιχαήλ).
- Κ.Λ., χφο 4547/1997 (Θυμιανά, Καλλιμασιά, Πιτύος, Καρδάμυλα, Βολισσός, Αρμόλια, Ομηρούπολη, Χώρα Χίου, συλλ. Κυριακή Χρυσού-Καρατζά), σχ.8°, αλλά και σε ψηφιακή μορφή, σ. 333.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

SUMMARY

KYRIAKI CHRYSSOU-KARATZA, Ph.D.

My First Fieldwork Experience

I conducted my first fieldwork research as part of my duties at the Academy of Athens on Chios. First I consulted the material of previous field researches conducted on the island by other researchers of the Hellenic Folklore Research Centre. As a result of this study I decided that I should focus my own research on matters connected with socio-economic aspects of life on the island. Therefore I had to concentrate on areas which played and/or still play an important role in the economy of the island, both agricultural and urban, since Chios is characterized by strong urban development. Moreover, Chios is one of the islands that accepted a large number of refugees after the Asia Minor catastrophe of 1922 and the ensuing exchange of populations between Greece and Turkey. I decided to investigate the ways in which this event is expressed in the every day life of the inhabitants of the island. I was to discover that nowadays the condition of being of refugee descent no longer bears negative connotations, as was the case for several decades after the catastrophe. Instead, many features of refugee origin have become incorporated into the island's culture.